

dr hab. Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew
em. prof. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego
w Olsztynie

Wpt. 24 KWI. 2022
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Wydział Filozofii i Nauk Społecznych
INSTYTUT BADAŃ
INFORMACJI I KOMUNIKACJI
ul. Władysława Bojarskiego 1, 87-100 Toruń
tel./fax 56 611 44 15
(2210)

Recenzja

rozprawy doktorskiej magister Ewy Chlebus pt. *Warmińskie introligatorstwo późnogotyckie w świetle zachowanych opraw*, napisanej pod kierunkiem dr. hab. Arkadiusza Wagnera, prof. UMK

Badania nad oprawami ksiąg w Europie rozpoczęły się na przełomie XIX i XX w., ale ich rozwój nastąpił dopiero w okresie międzywojennego dwudziestolecia. Podobnie stało się w Polsce. Jednak po drugiej wojnie światowej skala studiów nad oprawami polskimi zmalała w stosunku do badań w innych krajach. Wykazały to przeglądy stanu badań tegumentologicznych dokonane przez Marię Jarosławiecką-Gąsiorowską w 1948 r., Annę Lewicką-Kamińską w 1975 r., Elżbietę Pokorzyńską w 1997 r. i Janusza Tondela w 2015 r. Autorzy przyczyn słabej kondycji badań upatrywali w niełatwym warsztacie, braku literatury przedmiotu, w tym zagranicznej, i skodyfikowanego nazewnictwa fachowego oraz trudnym dostępie do dzieł introligatorskich w zbiorach bibliotecznych, muzealnych i archiwalnych. Wezwanie naprawy kondycji badań oprawoznawczych podjął Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W 2014 r., we współpracy z Biblioteką Uniwersytecką w Toruniu, zorganizował pierwszą w kraju konferencję oprawoznawczą, a drugą w 2016 r., wraz z Książnicą Kopernikańską. Organizatorzy postawili za cel: „konsolidację rodzimych tegumentologów”, wymianę doświadczeń, prezentację dorobku i wytyczenie kierunków badań. W obu konferencjach wzięli udział przedstawiciele środowiska konserwatorskiego, co korzystnie wpływa na poszerzenie kręgu badaczy i obszaru badań nad oprawami. Wśród nich znalazła się autorka niniejszej pracy, elbląska konserwatorka Ewa Chlebus, absolwentka Wydziału Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Jej artykuły zaistniały w obiegu naukowym w 2015 r. Zapowiedzią wybranego kierunku pracy naukowej była publikacja pt. *Dawne introligatorstwo warmińskie – stan badań i postulaty badawcze* zamieszczona w *Iubiliaeum Warmiae et Bibliothecae* (Olsztyn 2016). Autorka stwierdziła w nim „Brak pogłębionych studiów nad oprawami z tego terenu” (s. 84). Dlatego dobrze się stało, że postanowiła je podjąć. Przedmiotem badań Doktorantki stało się introligatorstwo na obszarze dominium warmińskiego w latach 1450-1530. Zasięg chronologiczny wyznaczyła umowna data wynalezienia druku, który zdecydowanie przyspieszył rozwój introligatorstwa i wygasanie stosowania tłoków późnogotyckich po roku 1530.

Baza źródłowa i konstrukcja pracy.

Rozprawa w zasadniczej swej konstrukcji została oparta na podstawowym źródle, jakim są oprawy w zachowanych księgozbiorach historycznych funkcjonujących na Warmii, a które w wyniku zawirowań historii znalazły się w różnych bibliotekach i archiwach, także poza granicami Polski. Magister Ewa Chlebus starała się je, zgodnie z wytycznymi przedwojennego tegumentologa – Kazimierza Piekarskiego, odnaleźć i zarejestrować. Wnikliwie przebadła „książka po książce” zbiory olsztyńskie: Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie – spadkobierczyni ważnych księgozbiorów: kolegiaty w Dobrym Mieście, Kapituły i Archiwum Biskupiego we Fromborku, parafii w Reszlu i Ornece; Archiwum Archidiecezji Warmińskiej, Biblioteki Muzeum Warmii i Mazur i Instytutu Północy im. Wojciecha Kętrzyńskiego. Doktorantka wyjeżdżała na kwerendy do Szwecji, dokąd trafiły książki zrabowane w wojnach 1626-1629, 1655-1660 i 1701-1721 z biblioteki biskupiej w Lidzbarku, kapitulnej we Fromborku, klasztornej franciszkanów i jezuitów w Braniewie. Główny zrąb znalazł się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali. Spenetrowała także zbiory Biblioteki Elbląskiej, Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk, Biblioteki Diecezjalnej w Pelplinie, Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu i księżnicy Kopernikańskiej w Toruniu, zasobnych w dzieła oprawne w dawnych Prusach. Wykorzystała źródła rękopiśmienne przechowywane w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej, Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali, Tajnego Archiwum Państwowego Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kulturowego w Berlinie, Riksarkivet w Sztokholmie; dokumentację badań tegumentologicznych i dokumentacje konserwatorskie. Listę źródeł dopełniają edycje drukowane. Bogaty jest wykaz wielojęzycznych opracowań. Doktorantka korzystała także z repozytoriów i baz danych.

Wnikliwie dokonała dokumentacji 180 odnalezionych opraw. Podała je gruntownym badaniom drogą wykrywania filiacji, studiów porównawczych, w celu przypisania do konkretnych warsztatów. Zastosowana przez Doktorantkę metodologia dała zamierzone rezultaty. Połączyła ona analizę techniki i dekoracji opraw z badaniami filigranistycznymi i makulaturowymi.

Zebrana baza źródłowa i przeanalizowana duża liczba opracowań pozwoliła Doktorantce zrealizować cel pracy: ukazać intrologatorstwo warmińskie za okres osiemdziesięciu lat, odpowiedzieć na pytania, kto oprowiał książki na Warmii, jak funkcjonowało intrologatorstwo w aspekcie organizacyjnym od drugiej połowy XV w. do lat 30. XVI w. Konstrukcja rozprawy składającej się z dwóch tomów nie budzi zastrzeżeń, jest logiczna i merytorycznie uzasadniona. Pierwszy tom (339 s.) zawiera: *Streszczenie* (i tł. angielskie), *Podziękowania*, *Wykaz skrótów*, *Uwagi wstępne i stan badań*, pięć rozdziałów wyodrębnionych na zasadzie problemowej, *Zakończenie*, *Ilustracje*,

Bibliografię i Słowniczek. W Uwagach wstępnych Doktorantka zawarła wszystkie treści, wymagane w pracach naukowych. Nie wiem tylko dlaczego nie omówiła źródeł archiwalnych, których bogaty wykaz zamieściła w *Bibliografii (Źródła rękopiśmienne, s. 299; Źródła drukowane, s. 301-302)*. Na przykład często powoływała się na rachunki kapituły warmińskiej z lat 1493-1563 przechowywane w Riksarkivet w Sztokholmie. Ocena przydatności źródeł jest wskazana przed wydaniem pracy.

W rozdziale pierwszym Autorka zwięźle przedstawiła organizację dominium i diecezji warmińskiej do 1530 r., relacje Warmii z Państwem Zakonnym i Królestwem Polskim oraz działające klasztory (s. 29-37). Zadanie nie było proste, ponieważ Warmia posiada bogate naukowe opracowania, a dla potrzeb niniejszej rozprawy należało umiejętnie wyłowić i wykorzystać zawarte w nich informacje. Dwa kolejne rozdziały poświęcone są dziejom książki i bibliotek. W rozdziale drugim Doktorantka przedstawiła warmińskie księgozbiory instytucjonalne i prywatne, które w wyniku wojen i innych kataklizmów poniosły ogromne straty lub uległy rozproszeniu (s. 38-85). Biblioteka biskupów warmińskich w Lidzbarku, katedralna we Fromborku, kolegiaty w Dobrym Mieście stanowiły znakomite świadectwo kultury intelektualnej Warmii. Rozdział trzeci traktuje o produkcji i handlu książką na Warmii do 1530 r. (s. 89-105). Listę pisarzy na Warmii wymienionych na s. 91 i w przyp. 611 należy uzupełnić o pisarzy miejskich wymienionych w opracowaniu Danuty Bogdan i Jerzego Przerackiego pt. *Urzednicy Starego i Nowego Miasta Braniewa do 1772 roku* (Olsztyn 2018). Są to: Jacobus Smaltcz (wymieniony w składzie Rady Braniewa w 1472 r.), Marcus Schmit (w 1509 r.), Urbanus Poitke (w 1526 r.) i Georg Krüger (w 1533 r.). Można też uściślić daty przy już wymienionych pisarzach: Stella Herman[n]us de, w 1350 r., Gardzee (Gardzey) Johannes (de, van) w 1394 r.

W rozdziale czwartym Autorka omówiła siedem typów opraw spotykanych w warmińskich księgozbiorach do 1530 r. (s. 106-115). Były to oprawy: złotnicze, ze skóry bez lica, ze skórą licową, płaszczowe, mnisze, kopertowe z usztywnieniem i pergaminowe miękkie. Rozdział piąty jest objętościowo największy (s. 116-209) i zawiera rezultaty badań Doktorantki nad archeologią i dekoracją opraw odnalezionych w wyniku kwerendy. Udało się Jej wyodrębnić pięć późnogotyckich warsztatów introligatorskich na Warmii. Były to: Warsztat I (Warsztat fromborski) 1478-1507, Warsztat II (Warsztat lidzbarski) 1486?-1505, Warsztat III (Warsztat franciszkanów – Braniewo) 1498-1557, Warsztat IV (Mistrz Marii) 1497-1519?, Warsztat V (Mistrz Tytułów Antykwowych) ok. 1500-1516. W podrozdziale zatytułowanym *Inne hipotetyczne warsztaty warmińskie oraz warsztaty błędnie przypisane do Warmii* Doktorantka podważyła ustalenia Paula Schwenke i Stena G. Lindberga obecności jeszcze czterech pracowni na Warmii, motywując „niewielką liczbą zachowanych opraw” oraz brakiem „silnych przesłanek wskazujących na warmińskie pochodzenie powstałych w nich opraw”. Zasugerowała tezę o przypisaniu lokalnej

proweniencji oprawom dokumentów powstałych na Warmii w latach 1450-1530. Były „to miękkie oprawy pergaminowe, wykorzystujące makulaturę”. W podrozdziałach 5.3. omówiła aspekty organizacyjne i ekonomiczne późnogotyckiego introligatorstwa warmińskiego. Dokonała dokładnej analizy techniki wykonania opraw i ich zdobienia.

W zakończeniu zabrakło oceny wszystkich funkcji oprawy, o których jest mowa w teście rozprawy. Jest ona nie tylko „opakowaniem”, ochroną i ozdobą, ale w pełni przedmiotem znaczącym. Pierwsza wysłała komunikat do odbiorcy o znaczeniu księgi, której jest integralną częścią, o stosunku do niej właściciela i sposobie użytkowania.

Do pracy Autorka dołączyła „Słowniczek” „porządkujący terminologię podstawowych pojęć z zakresu introligatorstwa”, który ułatwia lekturę tekstu rozprawy. I chociaż ma tylko charakter pomocniczy, wypełnia częściowo lukę w oczekiwaniu na wydanie „Leksykonu oprawoznawczego” opracowywanego w ramach projektu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, nr 1 aH 15 0310 83.

Tom drugi stanowi *Katalog opraw* (771 s.). Jest on integralną częścią pracy i rzetelnie dokumentuje drogę rozpoznania wytworów powstałych na Warmii w latach 1450-1530. Zawiera szczegółowy opis opraw z pięciu warsztatów w kolejności: fromborski, lidzbarski, franciszkański (Autorka uwzględniła także oprawy powstałe po 1530 r., ale wykonane w późnogotyckiej tradycji), Mistrz Marii i Mistrz Tytułów Antykwowych. Dodatkowo włączyła do *Katalogu* oprawę (III.0) , która powstała w środowisku franciszkanów, ale nie miała pewności, czy w Braniewie. W obrębie warsztatów opisy i bogaty, wysokiej jakości materiał ikonograficzny, Doktorantka uszeregowała chronologicznie. Opisy woluminów poprzedzają przerysy i wykaz tłoków oraz tabele zawierające wykazy narzędzi stosowanych w poszczególnych oprawach. Dążąc do idealnie sporządzonego katalogu, skorzystała z pomocy specjalistów od opisu bibliograficznego, zapisków rękopiśmiennych i zawartości makulatury drukowanej, o czym uczciwie informowała. Dane dotyczące techniki wykonania opraw i dekoracji świadczą o gruntownej znajomości sztuki oprawoznawczej i biegłości w opracowaniu ich dzieł. Badaczka wykazała się praktycznymi umiejętnościami introligatorskim opracowując swoje dzieło w płótno.

Merytoryczna ocena pracy:

Doktorantka w pełni wywiązała się z tytułowego zadania o czym świadczy zawartość wyżej omówionych rozdziałów i wnioski w zakończeniu rozprawy. Na podstawie bogatego materiału, poddanego rzetelnej analizie, posługując się właściwymi metodami, ustaliła istnienie pięciu późnogotyckich warsztatów introligatorskich związanych z Warmią, w tym dwóch ulokowanych w dominium warmińskim: fromborskiego i braniewskiego. Dokonała tego, czego nie zrobili jej

poprzednicy. Wykazała się dużą erudycją w identyfikacji opraw z poszczególnych warsztatów, analizując wnikliwie nie tylko ich dekorację, cechy formalno-stylowe ale i strukturę opraw, materiałowo-techniczne aspekty wykonania. Wypełniła dotychczasowe zaległości w wiedzy o organizacji i ekonomice introligatorstwa warmińskiego. Wykazała się nie tylko doskonałą znajomością warsztatu tegumentologa, ale i nauk pomocniczych historii.

Wysoko oceniam edytorskie opracowanie rozprawy doktorskiej.

Rozprawa doktorska mgr Ewy Chlebus winna być opublikowana, ponieważ w znaczący sposób uzupełnia wiedzę o introligatorstwie warmińskim i jego wytworach, stanowiących integralny składnik dziejów kultury regionu. Wzorowo opracowany *Katalog opraw* jest odpowiedzią na zapotrzebowanie tegumentologów i stanie się impulsem do intensyfikacji prac nad rejestracją opraw znajdujących się we wszystkich najważniejszych bibliotekach i archiwach w Polsce.

Stwierdzam, że praca mgr Ewy Chlebus pt. „Warmińskie introligatorstwo późnogotyckie w świetle zachowanych opraw” w pełni odpowiada wymogom określonym w art. 13 ust. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. Na tej podstawie przedstawiam Radzie Dyscypliny Nauki o Komunikacji Społecznej i Mediach Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu o dopuszczenie mgr Ewy Chlebus do publicznej obrony rozprawy doktorskiej.

Bartąg, 19 kwietnia 2022 r.

Zoja Jarosława-Pieronka